

УДК 368.026

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2023-1(1)-185-191

Мурзалиева Э. И., Аскарлова А. К., Штыбаева О. Р., Халилов А. Т.

Р.Раззаков атындагы КМТУ, экономика илимдеринин кандидаты, доцент,
Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети, экономика илимдеринин
доктору, профессор,

Р.Раззаков атындагы КМТУ, ага окутуучу,

К.Карасаев атындагы БМУ, физика-математика илимдеринин кандидаты, доцент

Мурзалиева Э. И., Аскарлова А. К., Штыбаева О. Р., Халилов А. Т.

КГТУ им. Р. Раззакова, кандидат экономических наук, доцент,

Джалал-Абадский государственный университет им. Б. Осмонов, доктор экономических
наук, профессор,

КГТУ им. Р. Раззакова, старший преподаватель,

БГУ им. К. Карасаева, кандидат физико-математических наук, доцент

Murzalievna E. I., Askarova A. K., Shtybaeva O. R., Halilov A. T.

R. Razzakov KSTU, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,

Jalal-Abad State University named after B. Osmonov, Doctor of Economics, Professor,

R. Razzakov KSTU, Senior lecturer,

K. Karasaev BSU, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor

ИШМЕРДҮҮЛҮКТӨ КАМСЫЗДАРУУНУН ИННОВАЦИЯЛЫК ТОБОКЕЛДИГИН ӨНҮКТҮРҮҮ КӨЙГӨЙЛӨРҮ

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО РИСКА СТРАХОВАНИЯ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF INNOVATIVE RISK OF INSURANCE IN ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

Аннотация: Бул макала камсыздандыруу менен бирге классификация тобокелдигин камсыздандыруу, ошондой эле ишкердик иш-көйгөйлөрдүн айрымдарын негизги түрлөрү боюнча багытталган.

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные виды страхования классификация рисков, а также некоторые проблемы в предпринимательской деятельности, сопряженные со страхованием.

Abstract: This article discusses the main types of insurance, the classification of risks, as well as some problems in business activities associated with insurance.

Негизги сөздөр: бизнес-тобокелчиликтер, камсыздандыруу, жоопкерчилигин милдеттүү камсыздандыруу, камсыздандыруу акыларын, курулуш жана курулуш тобокелдиктер.

Ключевые слова: предпринимательские риски, страхование, страхование ответственности, страховые премии, строительно-монтажные риски.

Keywords: business risks, insurance, liability insurance, insurance premiums, construction risks.

Ишкердик – бул экономикалык иштин өзгөчө түрү, ал бир катар шарттарга негизделет: коммерциялык ийгиликке жетүү, пайда табуу; ишкананын кирешесин бөлүштүрүү укугу жана ишинин натыйжалары үчүн жеке жоопкерчилик, иш багыттарын жана ыкмаларын тандоодо эркиндик, чечимдерди кабыл алууда өз алдынчалык; кабыл алынган чечимдер, алардын кесепеттери жана ага байланыштуу тобокелдиктер үчүн жоопкерчилик [8].

Ишкердик төмөнкүдөй өзгөчөлүктөр менен мүнөздөлөт: тобокелчиликке ыктуулук, маселелерди стандарттуу эмес чечүүгө жөндөмдүүлүк, байкоочулук, туруктуулук, лидерликке умтулуу, үмүтсүздүккө алдырбоо ж.б.

Экономикалык жана саясий кризистин шарттарында кичи жана орто бизнести өнүктүрүү Кыргыз Республикасынын экономикалык саясатынын приоритеттүү багыттарынын бирөө экендиги таанылды [3].

Дүйнөлүк практика көрсөткөндөй, ири ишканалар рынок шартында чарбалык турмуштун бир гана субъекти болуп саналбайт. Чакан ишканалар да улуттук экономиканы өнүктүрүүгө чоң салым кошууда. Алар рынок экономикасына зарыл болгон ийкемдүүлүктү жана динамизмди берип, коомдук керектөөлөр системасындагы өзгөрүүлөргө кескин түрдө жооп беришет.

Ишкердик тобокелдик ишкердик фирмага карата тышкы чөйрөнүн белгисиздигинен улам объективдүү негизге ээ. Тышкы чөйрө фирма өзүнүн ишмердүүлүгүн жүзөгө ашыруучу объективдүү экономикалык, социалдык жана саясий шарттарды камтыйт.

Бул көйгөйлөрдү чечүү үчүн, биринчи кезекте, ишкердик тобокелдиктерди классификациялоо зарыл. Мындай классификациянын татаалдыгы алардын көп түрдүүлүгүндө.

Мындан тышкары, азыркы дүйнөнүн экономикалык жана саясий өнүгүүсү тобокелдиктин жаңы түрлөрүн пайда кылууда, аларды аныктоо жана баалоо өтө кыйын. Бизнести трансулутташтыруу татаал финансылык жана өндүрүштүк мамилелерди түзүү менен коштолот. Бир компания кыйраган учурда башка (байланышкан) компаниялардын банкрот болушуна алып келген «домино эффектиси» бар.

Бул тобокелдиктерди классификациялоо үчүн, биринчи кезекте, тобокелдиктерди белгилүү бир топторго бөлүштүрүү мүмкүн болгон негизги белгилерин бөлүп көрсөтүү зарыл:

- келип чыккан жери боюнча;
- узактыгы боюнча;
- тобокелдик даражасы боюнча;
- кесепеттеринин мүнөзү боюнча.

Ишкердик тобокелдиктер пайда болуу чөйрөсүнө жараша тышкы жана ички болуп бөлүнөт. Тышкы тобокелдиктердин булагы болуп ишкердик фирмага карата тышкы чөйрө саналат. Ишкер аларга таасир эте албайт, ал өз ишмердүүлүгүндө аларды алдын ала көрө алат жана эске алат.

Тышкы тобокелдиктерге ишкердин ишмердүүлүгүнө түздөн-түз тиешеси жок тобокелдиктер кирет. Кеп ишкердикти жөнгө салуучу мыйзамдардагы күтүлбөгөн өзгөртүүлөр жөнүндө болуп жатат; ишмердүүлүктүн өлкөсүндөгү саясий режимдин туруксуздугу жана башка жагдайлар, ошого жараша согуштун, улутташтыруунун, иш таштоонун чыгышынан улам ишкерлердин жоготуулары [4].

Ички тобокелдиктердин булагы болуп ишкердиктин өзү саналат; Бул тобокелдиктер ички кыянаттыктардын натыйжасында жаңылыш маркетингдик саясатты эффективдүү эмес башкарууда келип чыгат жана башка көз караштан алганда, ишкердик тобокелдиктердин узактыгы кыска мөөнөттүү жана туруктуу болуп бөлүнүшү мүмкүн. Кыска мөөнөттүү топко белгилүү бир убакыттын ичинде ишкерге коркунуч туудурган тобокелдиктер кирет, мисалы, жүктөрдү ташуу учурунда жоготуулар келип чыгышы мүмкүн болгон транспорттук тобокелдик же белгилүү бир бүтүм боюнча төлөмдү аткаруу тобокелдиги [8].

Туруктуу тобокелдиктер – бул белгилүү бир географиялык аймакта же белгилүү бир тармакта бизнес ишмердүүлүгүнө үзгүлтүксүз коркунуч келтирген тобокелдиктер. Бул мыйзам системасы жетпеген өлкөдө төлөнбөй калуу коркунучу же сейсмикалык кооптуулугу жогору аймактагы имараттардын бузулуу коркунучу сыяктуу тобокелдиктер.

Тобокелдик даражасына жараша төмөндөгүдөй болушу мүмкүн:

- пландаштырылган долбоорду ишке ашыруудан пайданы толук жоготуу коркунучу болгондо жол берилет;

- критикалык, ал пайда гана эмес, кирешелер жана жоготууларды ишкердин эсебинен жабуу;

- катастрофалык- капитал, мүлк жана бизнес банкрот болгондо.

Кесепеттердин мүнөзүнө жараша, тобокелдиктердин дагы эки чоң тобун айырмалоо керек: таза жана алып-сатарлык. Таза тобокелдиктердин өзгөчөлүгү, алар дээрлик дайыма ишкердик үчүн жоготууларды алып келет (табигый кырсыктар, үчүнчү жактардын кылмыштуу аракеттери, жагымсыз мыйзамдар ж. жалпысынан).

Таза тобокелдиктен айырмаланып, алып-сатарлык тобокелдик ишкердик фирма үчүн жоготууларды же пайданы камтыйт. Мындан тышкары, жеке фирма жоготуу болгон учурда, компания пайда болушу мүмкүн.

Инновациялык тобокелдик учурдагы товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү өндүрүү үчүн, ошондой эле мурда өндүрүлбөгөн жаңыларды түзүү үчүн колдонулган капиталды көбөйтүү стадиясында турган заманбап ишкердикте өзгөчө маанилүү.

Инновациялык тобокелдик – бул ишкердик фирма рынокто күтүлгөн суроо-талапты таппай калышы мүмкүн болгон жаңы товарларды жана кызматтарды өндүрүүгө инвестиция салганда пайда болуучу жоготуулардын ыктымалдыгы. Инновациялык тобокелдик төмөнкү учурларда пайда болот:

- колдонулуп жаткандарга салыштырмалуу товарды же кызматты өндүрүүнүн арзан ыкмасын киргизүүдө. Мындай инвестициялар ишкердик фирмага технологиянын жалгыз ээси болгон учурда убактылуу күтүлбөгөн пайда алып келет. Мындай кырдаалда фирма тобокелдиктин бир гана түрүнө – өндүрүлгөн товарларга суроо-талапты мүмкүн болгон туура эмес баалоого дуушар болот;

- эски жабдууларда жаңы продукцияны же кызматты түзүүдө. Мында жаңы товарга же кызмат көрсөтүүгө болгон суроо-талапты туура эмес баалоо тобокелдигинен тышкары, эски жабдууларды колдонуудан улам продукциянын же кызматтын сапатынын шайкеш келбей калуу коркунучу кошулат;

- жаңы техниканы жана технологияны колдонуу менен жаңы продуктуну же кызматты өндүрүүдө. Мындай кырдаалда инновациялык тобокелдик төмөнкүлөрдү камтыйт: жаңы продукт же кызмат сатып алуучуну таппай калуу коркунучу;

- жаңы техниканын жана технологиянын жаңы продуктуна же кызмат көрсөтүүнү өндүрүү үчүн зарыл талаптарга ылайык келбей калуу коркунучу; башка продуктыларды өндүрүү үчүн ылайыктуу эмес болгондуктан, бузулган учурда түзүлгөн жабдууларды сатуу мүмкүн болбой калуу коркунучу.

Кыргыз Республикасы эгемендүүлүк алгандан кийин улуттук камсыздандыруу рыногунун калыптанышы жана өнүгүшү эң татаал шарттарда жүрүп жатат. Бирок, кеп жылдар бою республиканын камсыздандыруу уюмдары камсыздандырууну ишке ашырууда белгилүү тажрыйбага ээ болушту.

Бул бөлүктө камсыздандыруунун социалдык маанилүү түрлөрүн ишке ашыруу аркылуу улуттук камсыздандыруу системасын өнүктүрүүгө пайдаланылбаган ири резервдер киргизилген. Өнүккөн заманбап улуттук камсыздандыруу рыногун түзүү учурда системалык жана структуралык реформаларды сапаттуу өнүктүрүүнү талап кылат.

Камсыздандыруу чөйрөсү компенсациялык, сактык жана инвестициялык функцияларды аткарган коомдун өндүрүштүк жана социалдык-экономикалык турмушунун бардык аспектилерин камтууга тийиш.

Туруктуу камсыздандыруу рыногунун зарылдыгы республикада жүрүп жаткан приватташтыруу процесстерине байланыштуу актуалдуу болуп саналат, бул учурда мамлекеттик объектилердин көбү жеке секторго өтүп жатат. Бул ошондой эле туруктуу экономикалык өсүштү камсыз кылууга жана табигый кырсыктардын (борон, бороон-чапкын, кыйроо, жер көчкү, суу ташкыны, чагылган жана башка) учурунда келтирилген зыяндын ордун толтурууну камсыз кылуучу финансылык кепилдиктердин туруктуу мамлекеттик эмес системасын түзүүнү талап кылат); авария (жарылуу, авто жана авиакырсыктар ж.б.), техногендик авария, өрт жана башка күтүлбөгөн кубулуштар, алар орун алган жана түзүлүп жаткан өндүрүштүк мамилелерге терс таасирин тийгизет. Дал ушул факторлор рынок экономикасы өнүккөн өлкөлөрдө камсыздандыруунун стратегиясын аныктайт.

Камсыздандыруу уюму үчүн пайданын булагы болуп камсыздандыруу иш-аракеттеринен, инвестициялардан, өндүрүштүк жана өндүрүштүк эмес иш чөйрөсүнүн объектилериндеги убактылуу бош каражаттардан, ишканалардын акцияларынан, банктык депозиттерден, баалуу кагаздардан ж.б. саналат.

1-таблица. Камсыздандыруунун түрлөрү боюнча камсыздандыруу уюмдарынын камсыздандыруу төгүмдөрүнүн салыштырмалышы (млн. сом) [10]

Камсыздандыруунун түрлөрү	2019	2020	2021	2021 2019, %
Баары, анын ичинде:	1332,8	1478	1621,2	121,6
Өмүрдү камсыздандыруу (топтоо)	0	0	0	0
Жеке камсыздандыруу	179,9	152,3	184,7	102,7
Мүлктү камсыздандыруу	844,2	895,1	936,5	110,9
Жоопкерчиликти камсыздандыруу	106,8	160,1	201,2	188,4
Милдеттүү камсыздандыруу	201,9	270,5	298,8	148

Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн жалпы көлөмүндө 2019-жылга камсыздандыруу төгүмдөрүнүн негизги үлүшүн мүлктүк камсыздандыруу ээлейт; жалпы камсыздандыруу

төгүмдөрүнүн 63,3%ын, жеке камсыздандыруу – 13,5%, жоопкерчиликти камсыздандыруу – 8.01%, милдеттүү камсыздандыруу – 15,1% түзөт.

2-таблица. Камсыздандыруунун түрлөрү боюнча камсыздандыруу уюмдарынын камсыздандыруу төлөмдөрүнүн салыштырмалышы (млн.сом)

<i>Камсыздандыруунун түрлөрү</i>	2019	2020	2021	2021 2019, %
Баары, анын ичинде:	201,4	235,6	263,9	131,03
Өмүрдү камсыздандыруу (топтоо)	0	0	0	0
Жеке камсыздандыруу	58,4	74,3	81,1	138,9
Мүлктү камсыздандыруу	125,3	140,2	158,3	126,3
Жоопкерчиликти камсыздандыруу	8,9	11,6	13,4	1,5 эсе
Милдеттүү камсыздандыруу	8,8	9,5	11,1	126,1

2021-жылы жалпы республика боюнча камсыздандыруу төлөмдөрүнүн көлөмү 263,9 млн сомду түздү жана 2019-жылга салыштырмалуу тиешелүүлүгүнө жараша өстү, анын ичинде:

- жеке камсыздандыруу боюнча – 81,1 млн сом;
- мүлктү камсыздандырууга – 158,3 млн сом;
- жоопкерчиликти камсыздандыруу боюнча – 13,4 млн. сом;
- милдеттүү камсыздандырууга – 11,1 млн сом;
- өмүрдү камсыздандыруу боюнча – 0,0.

Камсыздандыруунун өнүгүшүнө төмөнкү көйгөйлөр терс таасирин тийгизет:

- жарандардын жана юридикалык жактардын камсыздандыруу кызматтарына болгон төлөө жөндөмдүүлүгүнүн жана суроо-талаптын учурдагы деңгээли;
- камсыздандыруу чөйрөсүндө рыноктук механизмди толук пайдаланбоо жана, атап айтканда, милдеттүү рыноктук камсыздандыруунун жоктугу, ансыз ыктыярдуу камсыздандыруу рыногу жигердүү өнүгө албайт;
- камсыздандыруу резервдерин узак мөөнөткө жайгаштыруу үчүн ишенимдүү финансылык инструменттердин жоктугу.

Камсыздандыруу кызматтарына ички суроо-талаптын өсүшү, камсыздандырууну активдүү мамлекеттик колдоо, инфраструктураны өнүктүрүү жана камсыздандыруунун милдеттүү түрлөрүн киргизүү ички камсыздандыруу рыногунда сергек атаандаштыкты түзө ала турган ири жана кыйла туруктуу улуттук камсыздандыруу компанияларынын калыптанышына жана пайда болушуна алып келет. Жана Кыргызстандын экономикасына инвестициялык ресурстардын кошумча агымын камсыз кылуу.

Натыйжада, камсыздандыруунун милдеттүү түрлөрү боюнча бир катар мыйзам долбоорлору кабыл алынып жаткандыктан, ыктыярдуу камсыздандыруунун өсүшү менен катар жакынкы 5 жылда экономиканын ички камсыздандыруу секторунун инвестициялык потенциалы 1 миллиард сомго жакын топтолушу керек. Камсыздандыруунун милдеттүү түрлөрүн киргизүү камсыздандыруу уюмдарын капиталдаштырууну көбөйтүүнү, ошондой эле ички инвестициялардын потенциалын жогорулатууну камсыз кылат.

Өз кезегинде, салык мыйзамдарын өркүндөтүү менен камсыздандыруу жана кайра камсыздандыруу компанияларын капиталдаштыруунун өсүшү камсыздандыруу кызматтарынын санынын, камсыздандыруу төгүмдөрүнүн жана камсыздандыруунун ыктыярдуу жана милдеттүү түрлөрү боюнча төлөмдөрдүн көлөмүнүн көбөйүшүнө, ишенимдин жогорулашына алып келиши керек. Жарандардын жана юридикалык жактардын камсыздандыруу кызматтарынын мүлкүн коргоонун ишенимдүү формаларынын бири катары.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасында камсыздандырууну уюштуруу жөнүндө [Текст]: 1998-жылдын 23-июлдун №96 Кырг. Респ. мыйзамы// Кырг. Респ. Норматив. акт. - 1998. - № 17. - Б. 22-31.
2. Ишкерлердин укуктарын коргоо жөнүндө [Текст]: 2001-жылдын 1-февралындагы Кырг. Респ. мыйзамы - № 15.
3. Аскарова А.К. Кыргыз Республикасында кичи жана орто ишкердикти өнүктүрүү жолундагы негизги көйгөйлөр жана тосколдуктар [Текст]/ Борбордук Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ыссык-Көл форумунун жанылыктары.-2017.-3 (18).-Б. 46-51.
4. Бабак В.Ф. Камсыздандыруу компаниялардын инвестициялык тобокелдиги [Текст]/ В.Ф. Бабак// Заманбап маалымат көйгөйлөрү. технологиялар жана проф. билим берүү. – 2009. – июнь.- Б. 15–164.
5. Гринко С.А. //Өнөр жай ишканаларынын өндүрүштүк-чарбалык ишинин тобокелдиктерин камсыздандыруу системасы [Текст]/ С.А. Гринко //Экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн диссертация. – ИНФРА-М.: 2009, Б. 190 – 207.
6. Панарина, М.М. Бизнес тобокелдиктерин минималдаштыруу жолдору: укуктук табияты, тобокелдиктердин түрлөрү жана талдоо [Текст]/ М.М. Памарина астында ред. // Укук жана экономика.- 2016. - № 3 – Б. 18 – 23.
7. Петрова Н.А. Ишкердик тобокелдиктерди камсыздандыруу келишиминин өзгөчөлүктөрү [Текст]/ Н.А. Петрова/ Камсыздандыруу уюмдары: бухгалтердик эсеп жана салык салуу.- 2014. - № 2 – Б. 12 – 25.
8. Сарыбаев А.А. ишмердүүлүктөгү инновациялык тобокелдиктерди камсыздандыруу [Текст]/ А.А. Сарыбаев, Э.И. Мурзалиева// Илим жана жаңы технологиялар . – Бишкек.- 2007. - № 7. - Б.121-124.
9. fsa.rg
10. stat.kg

References:

1. On the organization of insurance in the Kyrgyz Republic [text]: dated July 23, 1998 No. 96 Rep. law // Kyrgyz. Rep. Normative. act. - 1998. - No. 17. - pp. 22-31.
2. On the protection of the rights of entrepreneurs [text]: Resolution of the Government of the Kyrgyz Republic of February 1, 2001 Rep. Law No. 15.
3. A. Askarova, K. The main problems and obstacles to the development of small and medium-sized entrepreneurship in the Kyrgyz Republic [text] / news of the Issyk-Kul Forum of Accountants and Auditors of Central Asian Countries.-2017.-3 (18).-pp. 46-51.

4. Babak V.F. Investment risk of insurance companies [Text]/ V.F. Babak/ / modern information problems. technologies and Prof. education. – 2009. – June.- p. 15-164.
5. S. Grinko.A. // Risk insurance system of industrial and economic activity of industrial enterprises [Text] / S.A. Grinko / / dissertation for the degree of Candidate of Economic Sciences. - INFRA-M.: 2009, vol. 190 – 207.
6. Panarina, M.M. Ways to minimize business risks: legal nature, types and risk analysis [Text]/ M.M. Ed. Pamarina. // Law and Economics.- 2016. - No. 3-S. 18-23.
7. Petrova N.A. Features of the business risk insurance contract [Text]/ N.A. Petrova / insurance organizations: accounting and taxation.- 2014. - No. 2-pp. 12-25.
8. Sarybaev A.A. insurance of innovative risks in activity [Text] / A.A. Sarybaev, E.I. Murzalieva/ / Science and new technologies. - Bishkek.- 2007. - No. 7. - pp.121-124.
9. fsa.rg
10. stat.kg

УДК:331.33(575.2)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2023-1(1)-191-199

Назаркулова Г.А.

Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин К.Дикамбаев атындагы
Дипломатиялык академиясы

Назаркулова Г.А.

Дипломатическая академия Министерства иностранных дел Кыргызской Республики имени
К.Дикамбаева

Nazarkulova G.A.

Diplomatic Academy of the Ministry of Foreign Affairs of the Kyrgyz Republic named after K.
Dikambaev

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ ЖУМУШ МЕНЕН КАМСЫЗ КЫЛУУ,
ЖУМУШСУЗДУКТУН НЕГИЗГИ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ ЖАНА МИГРАЦИЯНЫН
ӨЛКӨНҮН ЭКОНОМИКАЛЫК ӨНҮГҮҮСҮНӨ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ
ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ЗАНЯТОСТИ И БЕЗРАБОТИЦЫ В КЫРГЫЗСКОЙ
РЕСПУБЛИКЕ И ВЛИЯНИЕ МИГРАЦИИ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ
СТРАНЫ**

**THE MAIN TRENDS IN EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT IN THE KYRGYZ
REPUBLIC AND THE IMPACT OF MIGRATION ON THE ECONOMIC
DEVELOPMENT OF COUNTRIES**

Аннотация: Макалада Кыргыз Республикасынын эмгек рыногуна талдоо жүргүзүлүп, жумуш менен камсыздоо, жумушсуздуктун өзгөчөлүктөрү, тенденциялары жана миграциянын өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасири каралган.

Аннотация: В статье дается анализ рынка труда, особенности тенденций занятости и безработицы в Кыргызской Республике и влияние миграции на экономическое развитие страны.